

Ивана С. Башић

Етнографски институт САНУ
ivana.basic@ei.sanu.ac.rs

Ружно и грдно: концепт ружног у српском језику¹

У раду се разматра концепт ружног у српском језику посредством анализе лексема *ружно*, *грдно* и *гадно*. Долази се до закључка да је концепт ружног у вези са имагинацијом земаљске материје, те да је формиран и у вези са опозицијама божанско–људско–животињско. Лексема ружно (<**ureng-* „савијати”, који се налази и у *режати*), која је преузела и семантичке компоненте лексема *грдно*, одређена је опозицијом људско–нељудско, а њена иконичност садржи представу животињског, изопаченог понашања, недостојног човека. Појам *грдног* (<**grdъ* <**gher-* „трти”, односно, **ghreu* „оштар”) одређен је пак сликом неправилне, грубе, за обликовање неподесне материје. Естетске и етичке категорије у првобитном, али и у доцнијем, појмовном мишљењу међусобно су повезане – зло и ружно стоје насупрот лепом и добром, али су и одређене њима.

Кључне речи: концепт ружног, лексичка иконичност, ружно, грдно, гадно.

Concept of ugly in Serbian language: *ružno* and *grdno*

We analyze lexical iconicity of basic aesthetic expression categories in Serbian language which expressed concept of ugly– *ružno* and *grdno* (“ugly”). Their iconicity is, first of all, associated with the imagination of earthly substance (*grdan*), but is formed in connection with divine–human–animal opposition (*ružno*). The lexeme *ružno* (<**ureng-* “bend” which is also contained in *režati* „growl”, „snarl”) which has taken over semantic components of the lexeme *grdno* is, on the other hand, determined by an opposition of human–inhuman and its iconicity contains images of animal like, deviant behaviour unsuitable to a human. Concept of *grdno* (<**grdъ* <**gher-* “abrade”, or **ghreu-* “sharp”) is determined by an image of a substance which is uneven, rough and unsuitable for moulding. Esthetical and ethical categories in both former and later cognitive thinking are interconnected – evil and ugly oppose beautiful and good but they are also defined by them.

Key words: concept of ugly, lexical iconicity, *ružno*, *grdno*, Serbian language.

¹ Текст је резултат рада на пројекту бр. 47016: *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет-портала Појмовник српске културе*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Појмови ружног и лепог разматрају се заједно још од Платонове *Гозбе*, у којој је лепо повезано са стваралачком жудњом, ведрином и радошћу, док је ружно у вези са зловољом, туробношћу и одбијањем: „Зато: када се лепоме приближи оно што жуди да рађа, онда се оно разведрава и од радости се разлива, па зачиње и рађа; напротив; кад се приближи ружноме; онда се зловољно и туробно стискује и окреће од њега и повлачи се“ (Plat. Symp. 206B–D). Платон је од питагорејаца преузео склад, пропорцију и меру као кључна одређења лепог, те је, у складу са тим, ружно одређивао као „недостатак мере“ (в. Tatarkjevič 1980: 120). Ружно је у историји људског мишљења углавном супротстављено лепом као вредносна супротност, а не као логичка контрадикторност. Међутим *Речник књижевних термина*, поред тога што даје значење *ружног* као негативне одредбе, супротности лепом, односно, значење неуспелог уметничког израза или оног што нема никакве естетске вредности, прецизира да ружно није *само привација лепог, његов негативни моменат који се мора савладати и преобразити у позитивну естетску вредност*, већ да се аксиолошки проблем ружног састоји у обрађивању ружног као позитивне естетске вредности, будући да *лепо* и *ружно* доживљавамо као контрарне вредности, а не као оне које се узајамно искључују.

У историји естетике често је постављано питање да ли је ружно посебна естетичка категорија, као што је то сматрао Аристотел, или је само привација или, пак, негација лепог. Став да је ружно негација лепог, зачет у античком периоду, прихватили су и хришћански мислиоци, повезујући, попут св. Августина, ружно са злим, а лепо са добрим, док је Псеудодионисије ружно сматрао манифестацијом зла. Прве идеје о релативности ружног могле би се приписати софистима – непознати софиста у делу под називом *Dialexeis* тврди „да је све лепо и да је све ружно“ (Tartakjevič 1980:128). Слично је, вековима потом, тврдио и Никола Кузански, износећи да ружно није садржано у самом бивствовању, већ у људској свести. Леонардо Да Винчи такође говори о релативности лепог – саветујући уметницима да лепо и ружно контрастрирају, како би лепо бивало видљивије (в. Uzelac 1999, 153–156).

Иако *ружно* још Аристотел одређује као засебну естетичку категорију, најзначајнији покушај посматрања ружног као естетске вредности јесте Розенкранцово дело *Естетика ружног* из 1853. године, у коме је ружно схваћено као релативан појам или као негативно лепо. Розенкранц сматра да је ружно идентично са морално злим. Иако сматра да је ружно супротност лепом, он уводи одређену аутономију ружног, анализирајући природно ружно, духовно ружно, ружно у уметности, одуство форме, несиметричност, несклад, наказност, изобличеност, одвратност (незграпно, мртво и празно, ужасно, бесмислено, отужно, злочиначко, сабласно, демонско, вештиче, станско).

Умберто Еко, следећи Розенкранца, такође наводи читав низ синонима за ружно: одбојно, ужасно, гадно, непријатно, настрано, одвратно, одурно, мрско, непристојно, срамно, погано, скаречно, гнусно, застрашујуће, подло, страшно, језиво, грозно, ругобно, страховито, ужасавајуће, сабласно,

монструозно, огавно, грдно, наказно, мучно, смрдљиво, утварно, бедно, непривлачно, непријатно, грубо, прљаво, изобличено, унакажено, нагрђено итд. (Еко 2007: 16), класификујући коначно три врсте ружног – ружно по себи, формално ружно и уметнички приказ обе појаве.

Ружноћа је закупљала пажњу уметника свих епоха, али јој уметност романтизма придаје посебну пажњу, те доводи ружно у везу са гротескним и ужасним, дајући предност занимљивом, својственом и особеном над лепим. О привлачности ружног – ужасног, злог, дијаболичног и проклетог – пише читав низ значајних стваралаца романтизма, попут Шилера, Бајрона или Игоа. Символизам и појава тзв. „уклетих песника“ касније доводи до тога да лепо престаје да буде владајући принцип у уметности и, уместо тога, отвара врата разноликим манифестацијама ружног – несрећи, болести, изопачености.

Естетика ружног заузима значајно место у делима модерне уметности, будући да уметници хотимично напуштају меру, склад, хармонију, симетрију, кохерентност, љупкост итд., стварајући дела у којима разноврсне манифестације ружног постају важан елемент уметничке целине – Бодлер, Рембо, Рилке, Батај, Достојевски, Пруст, Вајлд и други пишу о пороку, декаденцији, скаредности, изопачености, болу, одвратном или о – искуству ружног. Авангардна уметност 20. века уместо уметничких представа ружних ствари (уметнички ружног) уводи ружне приказе стварности: „Авангардно ружно је прихваћено као нови образац лепоте, и успоставило је ново коло понуде и потражње на тржишту“ (Еко 2007: 379).

У савремено доба, према Ековом мишљењу, „опозиција ружно/лепо нема више естетску вредност: лепо и ружно су, према томе, могуће опције које треба доживљавати на неутралан начин“ (Еко 2007: 426). Међутим, упркос свести о релативности естетских вредности, ништа не може да поништи осећај да су неке појаве ружне не само у физичком, већ и у моралном смислу, јер у нама буде страх, одвратност и гађење, те „у тим случајевима без задршке препознајемо ружно које не успевамо да преобразимо у предмет допадања“ (Еко 2007: 436).

Саставни део концепта ружног, независно од промена ставова према ружном као естетској/уметничкој категорији, свакако је „страно“ и „узнемирујуће“. Фројд у свом есеју о узнемирујућем из 1919. године указује на Шелингову дефиницију узнемирујућег као нечега што је „требало да остане скривено, али је избило на површину“, задржавајући се на етимологији овог термина и испитујући семантичко поље које у разним језицима покрива појмове који значе „туђе“ или „страно“, „демонско“, „ужасно“, „непријатно“, „које побуђује ужасну стрепњу“, „језиво“ итд. (према: Еко 2007: 311). Једна од важних семантичких компоненти концепта ружног управо је (оно)страност – од паганских представа о чудовиштима и хтонским бићима, преко фигуре Сатане, као синонима за ружно (*ружан као ђаво*), те страха од вештица и демона, који је вековима опседао машту хришћана, па све до „ружног“ оличеног у „странцима“ – верским, расним и/или националним „непријатељима“. Други изван нас, међу нама, или у нама, увек је био оличење

онога што је ружно, ужасавајуће и узнемирујуће (опширније в. Еко 2007, 185–216).

Дефиниција ружног, коју даје Ниче у *Сумраку идола*, а коју Еко назива „нарцистичким антропоморфним аргументом“, уводи човека као мерило савршенства, те стога и као мерило ружног: „Ружно се схвата као наговештај и знак дегенерације... Сваки знак исцрпљености, тромости, сенилности, умора, свака врста губитка слободе, као што су грч и парализа, а пре свега мирис, боја, облик распадања, труљења, све то буди једни исту реакцију, суд чије је значење реч ружно... Шта, онда човек мрзи? Нема сумње: мрзи *сумрак* своје врсте“ (Еко 2007: 15). Ружно је, дакле, сходно Ничеовом ставу, оно што је нечовечно или оно што представља дегенерацију људског.

Разоткривајући антрополошку улогу приказивања ружног у уметности као „позива да унакаженост схватимо као људску драму“ и илуструјући овај став причом Итала Калвина *Један дан бројача гласова* у којој су описују чудовишни житељи једне болнице, који у посматрачу изазивају питање – „до које тачке се може рећи да је људско биће људско?“ – на последњој страни књиге *Историје ружноће*, Умберто Еко ружно имплицитно дефинише и као „призор потчовечности“ (Еко 2007, 437).

Несумњиво, концепти лепог и ружног јесу међусобно повезани и разумети један немогуће је без разумевања другог. И у српској језичкој слици света концепт ружног одређује се у зависности од онога што је *лепо*, те стога представља релативан појам. Међутим, важна је карактеристика српске језичке слике света, као што ће наша анализа показати, управо та да концепт ружног одређује у зависности од онога што је *људско*, односно као супротност ономе што је људско, што је у доброј мери засновано на првобитној иконичности лексеме *ружно*.

Наиме, кључна лексема за изражавање појма ружноће у савременом српском језику гласи *ружно*. Прилог *ружно* има значења: „на ружан начин, гадно, одвратно, нељудски, ружно поступати, кривелити се“, „непријатно, неугодно“; „вређајући осећање лепог“; „непристојно; неуљудно“; „срамотно“; „рђаво, лоше“. *Ружноћа* је особина, стање онога који је ружан, онога што је ружно, док је *ружња*, *ружење* „псовка“. Придев *ружан*, *-на*, *-о*, „који својом спољашњошћу, изгледом, обликом, чини неугодан, непријатан утисак“; „који изазива непријатно осећање, неповољан, рђав, лош“: *ружно мишљење*, *ружна сумња*; „непристојан, неуљудан, срамотан“: *ружна реч*, *у ружној (црној) боји (светлости) представити* – „приказати неповољно, рђаво представити, приказати“.

Придев *ружан* долази из истог корена као и *ругати се*, *ругам* „illudere“, *ружити*, *ружим* „грдити, псовати, срамотити“. Балтословенска и прасловенска основа је **rog-*. Супротно *леп*, али се јавља и у значењу „голем“ = *ружен* (хрв.–кајк.). Поствербал је *руг*, *руга* (Vuk) „срамота, страшило за децу“. Староцрквенословенски облик је *ржгати са*, слов. *rogati*, чеш. *rouhati*, пољ. *urącać się*, стпрус. *rānctwei*, лит. *išranguoti* „illudere, ludibrio habere“. Индоевропски корен је **ureng-* „савијати“, који се налази и у *режати*.

Стцлов. *рагњати* „hiscere”, „отворити се, пући, заустити, писнути, изустити, казати” долази у превоју перфектума **цгong-*, у психолошком значењу. Првобитно конкретно значење налази се у лит. *ringuoti* „crispate, incurvare”, „махати, завитлати, сагнути, савијати”, лат. *ringi* (*ringor*, деп. 3, „зубе кесити, срдити се”).

У *Српским народним пјесмама* (Vuk 1845) лексема *ружно* јавља се свега два пута, једном у вези са ругањем: *Ал' се шуре тебе насмијаше, / „У јеглени ружно говорише? (Бановић Страхиња)*, други пут у вези са неудобним положајем тела: *Сан је лажа, а Бог је истина; / „Ружно си се главом наслонио, / „А мучно си нешто помислио (Женидба Максима Црнојевића)*, а једном се јавља именица *руга*², поново у значењу вербалне погрде, ругања. У *Српским народним приповијеткама* из 1853. јавља се само глагол *ружити*, свега једном: *али старија двојица стану путем једнако ружити најмлађега и смејати му се (Кома Бог помаже, нико му наудити не може, Vuk 1853)*. У *Српским народним приповијеткама* из 1870. такође се јавља само глагол *ружити*, оба пута у значењу „грдити”: *и тако га искарају и изруже, да једва без боја остане (Царева кћи и свињарче); стану је ружити и хулити (Ђела, Vuk 1870)*.

Претраживање дигиталне *Антологије српске књижевности* дало је сличне резултате. Прилог *ружно*, придев *ружан*, *-на*, *-о* и глагол *ружити* јављају се сразмерно ретко, и у највећем броју случајева у значењу вербалне активности – псовке, грдње, ружних речи.³ Поред тога, *ружно* се повезује са

² *Знаш, сестрићу, не знали те људи! / Доста ми је и муке и руге: / Насмија се сва господа наша, / А шапатам збори сиротиња, / Бе ми сједи снаха испрошена / И код баба и код старе мајке (Женидба Максима Црнојевића)*.

³ *Од то доби поста вика и хула: они хулећи нас, и ми пак горе и ружније њих (Stefanović Venclović, Раскол цркава); Утом дође један силовит Арапин на хату близу к бедену и стаде ружити, хулити и свакојако псовати грчки закон и веру, а и град и цркву Ајасофију ругобом називаше (Stefanović Venclović, Ослобођени Цариград); [...] да га довреба те избије, ружи, псује и оглоби толико што оно стотином није онолико врсно (Stefanović Venclović, О себичности); Ружним имени се прозивљемо (Stefanović Venclović, О неслози); [...] и ни облагују кога, ни ружно псују... (Stefanović Venclović, Земљодршцима); [...] шалу и маскару проводећи, карамо се и псујемо ружећи се (Stefanović Venclović, Свештеницима); И толико времена се лута, претуца ружен и бијен по улица и по буњишти го, бос, док се не сети што је згрешио (Stefanović Venclović, О цару Евникијану охолом); Ако је на жени брата које шарање, намигивање, шакање ли које и злочести смех, — пропердаши, обружи и лепо просветуј, те је доведи у поштење (Stefanović Venclović, О неравноправности жена); [...] да се бар напсујем ш њиме и изружим га кано ништо човека (Stefanović Venclović, Епилог на земљи); нагриза ме псујући и ружећи (Stefanović Venclović, Епилог на земљи); Наван бољарин опи се те цара Давида изружи и изпсова га (Stefanović Venclović, Аметист); Кога руже људи и псују [...] Који се псују, руже, секу се, чупају, туку и бију се?); пред црковни врати стало би га вика, и љуто би грчки псовао и ружио попове [...] Маленица псује и ружи Јању (Stefanović Venclović, Аметист); [...] почне псовати и ружити калуђере; [...] А Турци не остају само при посмејавању, но гаде се, псују, руже, пљују на калуђере и њихове сандучиће; Знам да ће нерасудни и невеже псовати и ружити; неразумни ревнитељи проклињаће и претити (Dositej Obradović, Život i priklučenija) И нашто кетве! Нашто ружне речи? (Rajić, Na dan njenog venčanja). Понеку сироту жену*

лакрдјашким понашањем и изругивањем,⁴ потом са срамним понашањем и моралном срамотом,⁵ са оним што је неуљудно и нељудско,⁶ те са физичким, душевним и моралним својствима: телесним недостацима, страстима болешћу, старошћу, глупошћу, смрћу и празнином.⁷

На основу речничких значења лексеме *ружно* можемо као кључне савремене семантичке компоненте издвојити „непријатно, неугодно”, које се, пре свега, односе на форму понашања и на спољашњи изглед, потом „нељудско”, и „срамно”. Етимолошки подаци указују и на семантичку компоненту која би се најшире могла одредити као деформација облика (**ureng-*, „савијати”, као и лит. *ringuoti* „crispare, incurvare”, „махати, завитлати, сагнути, савијати”), али и као вербална, нељудска активност, односно као деформација правилног звука (уп. *режати* из истог корена, те

ти непрекидни погребни толико узбуђују, да нам довикује ружно и да нас проклиње гласно (Српјански, Коментар уз „Povratak iz Italije“).

⁴ *Махање рукама, вртење се собом и бахтање коњско с ногама, ружан и несвиђен држати завичај, са зурница коловођских ту донесен, курдизански и ченгијски посао! (Stefanović Venclović, О лакрдјама, маскарама и вашариштима); А да њега остави, и с којим млађи онде узео би коју лакрдију збијати и беспослицу коју говорити, ружно ли, раскречено и подбочено стајати, — не би ли чудну фалаворду изнео напоље и ружно испраћен био? (Stefanović Venclović, О цркви и крчми); Видим шта рад си ту дошао са шегом обружити царско и девојачко поштење. (Stefanović Venclović, Удворење требе).*

⁵ *И узалуд ходише; ништа не могоше учинити теке срамотно и ружно испроходише (Stefanović Venclović, Олобођени Цариград); Јер си ми сасма обружила моје седе власи (Stefanović Venclović, Епиграм на земљи).*

⁶ *[...] ружна ти се и неуљудна хаклача мухмелатна свиди (Stefanović Venclović, Блудницима).*

⁷ *[...] ал' сутрадан, умало ли потом, худ, невољан, болестљив, сакат, тром, брижљив, тужљив, укоран, обезчастан, остарио, оматорио, погрбио се, поружнио! [...] Пребива све горе, горе, хуђе и црње; најпосле несвидовна, ружна ли и нагла смрт (Stefanović Venclović, Коло среће); с каквом ли ружном смрћу погубише онде! [...] И сва она израиљска војска потуче их онде с камењем и тако их оставише (Stefanović Venclović, Шарена риза Ахарова); како му се ружно и здеси онде: таки се смалакса са смућњом [...] (Stefanović Venclović, Легенда о четрдесетој круни); [...] смотре га цар онако у оној неопраној издртој, ружној кошуљини (Stefanović Venclović, Турска блудница); [...] ни се грозити своје нам браће сакатника и наружених (Stefanović Venclović, Официрима); [...] ушљиву и изблаћену ружну коју издртину хаљешину (Stefanović Venclović, Блудницима) ружне, празне, голе зидине (Stefanović Venclović, Царев капиција); пак тако худо у ружној налици дошао си овде (Stefanović Venclović, Улак) груба и ружна [...]. Пожељност не сматра лепа образа ни ружна, него је ли исто жена. И много пут се то згађа те и за ружном се распаљује срдце [...] Него ју је видео бледу и сасма ружну. [...] Ама он је не остави таку наружену, него је напре излечи и опра је и оми, (Stefanović Venclović, Женик лепоту невесте у очима држи); Пун си крупних и ситних ружних страсти (М. Ћурчин, Родољубива песма у: Роровић); у страстима ружним/стати,болни, бледи, уморни (Црњански, Љубавници); Зар није још ружније него епилепсија (Црњански, Коментар уз песму „Траг“); знам да ћу, овог/пролећа, закашљати ружно (Црњански, Стражилово); Иако је живот у војсци био и глуп и ружан, (Српјански, Уз песму „Вечни слуга“); Кост ја кост ти / Зашто си ме прогутала / Не видим се више / Шта је теби / Прогутала си ти мене / Не видим ни ја себе/ Где сам ја сад / Сад се више не зна / Ни ко је где ни ко је ко / Све је ружан сан прашине (Попа, На крају).*

стцлов. *рлгнѣти* „hiscere”, „отворити се, пући, заустити, писнути, изустити, казати” и лат. *ringi, ringor*, деп. 3, „зубе кесити, срдити се”).

По свој прилици, првобитна иконичност лексеме *ружно* садржавала је представу нељудског, животињског понашања, праћеног непријатним звуком – режањем, које се може одредити као деформисан или неправилан звук, а одатле се значење пренело и на неправилан, деформисан облик. Компонента „велики”, на коју указују етимолошки подаци, вероватно се најпре није односила на физичку величину, већ на идеју „прекомерног” понашања или човеку непримерене реакције, али постоји могућност да је ову семантичку компоненту лексема *ружно* добила од синонимне лексеме *грдно*.

Очигледно је значење лексеме *ружно* најпре било у вези са понашањем које подсећа на звер – режање (отуда и значења „нељудско, недостојно човека”), те да је потом дошло до померања њеног значења у естетску сферу, односно до добијања значење ружног, неправилног облика, поставши тако антоним лексеме *лепо*.

Друга лексема за изражавање појма „ружног” у српском језику гласи *грдно*. Придев *грдан* је архаичан облик са следећим значењима „ружан, гадан, наказан”; „ружан у моралном смислу, недоличан, низак, срамотан”; „који је изузетно великих димензија, огроман”; „веома велики у погледу броја, количине, многобројан”; „који се истиче интензитетом; степеном; снажан; јак”; „страшан; тежак; опасан”. *Грдило* је „брука; срамота, ругло, ружна особа, грдоба”. Глагол *грдити*, *грдим* значи „нападати некога, нешто оштрим, прекорним речима, корити, прекоревати”; „чинити грдним, ружним, нагрђивати, унакажавати”, „наносити некоме нечему љагу, срамоту, брукати каљати”; „упућивати једно другоме ружне, погрдне речи, псовати се”. Прилог *грдно* значи „у великој мери, веома много, јако, силно, страшно (када је реч о нечем неугодном)”, „ружно, гадно”: *грдно изгледати*; „зло, рђаво, лоше изгледати”; *грдно проћи* „зло, несрећно проћи”, *грдан не био* „не био несретан”. Као семантичка компонента грдног, јавља се, дакле, и значење „зло” и „несрећа”. Естетске категорије у наивнојезичкој слици света у блиској су вези са етичким – као семантичка компонента лексеме *лепо* јавља се „добро”, а ружно се уобичајено повезује са „злом”, мада се у српској култури јавља и концепт зле или злокобне лепоте.

Придев *грд* од *гърдѣ* јавља се још у значењу „охол” (само у књигама писаним црквеним језиком), „страшан” (код дубровачких писаца); „изобличен, неприкладан, неугодан, ружан”, те даје *грдан*, *грдна* (XVI век, Дубровник, Космет, Пива-Дробњак) у значењу „несрећан”. Аугментатив је *грдесија* (Средња Далмација, Павлиновић) и *грдосија* (ВУК; Космет), а девербали *грдати се* „грстити се”, *грдити*, *грдим*, *грђивати*, *грђујем*, одатле поствербали *погрда* и придев *погрдан*, *разгрда* „измет, изрод”. У значењу „охол” употребљава се данас русизам *горд*, одатле *гордост* и *гоределив*. Глагол *грустити се* долази најпре у истом превоју као *грд*: импф. *грустити се* (XVII век), безлично *грусти ми се*, поред *грустати се*; потом *грутити се* (Вук) „nauseam moveo”. Одатле придев *грутан*, *груљив*. Такође и слов. *grūsti mi se*

у истом значењу „смучити се” као и српскохрватско *грст* „непријатан осећај гађења”. Упореди рус. *груститъ* „бити жалостан”. Придев *грустан*, *грусна*, и придев *grustljiv* код Миклошича значе „телесно слаб, млитав, тром, спор, малаксао, лењ, душевно млитав, тром, нехајан, попустљив”. У балтичкој групи може се упоређивати придев *graudus* „крхак”, *graudenti*, „опомињати”=*grūdžiu*, *grūsti*, лит. *grasus* „одвратан”, *grasintis* “осетити гађење”, *gristi*, *grisiu* „бити уморан”, гот. *kriustan*, а у лат. *grūdus* „глуп” (в. Skok).

Бавећи се семантичким односом придева *грд* и *горд* (<*gъrdъ*), Драгићевић настанак различитих семема ових придева објашњава енантиосемијом, односно полисемантичком структуром придева *gъrdъ*, која је још у прасловенском језику дала различита значења, те претпоставља да се из значења лексеме *грдан* „који је изузетно великих димензија, огроман” осамосталила семема придева *горд* трансформацијом семе *велик* у *висок*, наводећи да сва значења лексеме *грд* под тачком 1. у РСАНУ („који се истиче многобројношћу или великом количином”, „који се истиче степеном, интензитетом, тежак”, „врло снажан, јак”) подразумевају изражени степен неког својства. Као једну од хипотеза, Драгићевић истиче могућност да је у време одвајања семема лексема *горд* и *грд* основно значења придева *gъrdъ* била негативна духовна особина „охол”. Нама се чини вероватнијом друга наведена хипотеза – о трансформацији семе *велик* у *висок*, а одатле у *горд*, у значењу „охол” (Dragičević 1999: 31–36).

Наиме, Скок сматра да је ие. корен придева *gъrdъ* **gher-* „трти”, **ghreu* „оштар”, раширен формантом *-dh-*. Од истог овог ие. корена **ghreu-*, у превоју *ghrōu-* са проширењем *-d-*, чије је значење „растрти, разбити”, по Скоковом тумачењу, добијена је још у свесловенском и прасловенском и *груда*=*грудва* (Vuk, XVII век, Космет), „мрва, мрвица „груда земље, грумен, грудa=њива”, „комадић”, „пољско зеље” (метафора), „груда сира”. Одатле придев на *-ъn*: *grudan* = *gruden* (глагољски бревјар из 1491, кајк., Хабделић, Патачић) поименичен у м. р. према *мјесец*, *великобожићак*, по Патачићевом објашњењу тако назван од „*груда онда замржњенога*”. Постоји још и *груданъ*, *грудња*, *грудњача* (Vuk, Космет) „*мједило од конопљина платна у које се сипа сир да се оциједи сурутка и да постане грудa*”. Са суфиксом *-ја* даје *груда* (Рељковић) = *грудва* (унакрштање са *грудва*), а са старим, још у праслов. изумрлим суфиксом *-men*, даје **grudmen* >*грумен* (Vuk, Космет). Јавља се и у значењу „идем” = *грум*>*грун*. Одатле деминутиви *grumak*, *grunac*, *grūnāk*, *gru(m)čić*, које Скок пореди са рус. *грум* „идем”. Балтичке упореднице су лит. *grūsti* „мрвити”, *grudaš* „жито”, у превоју *graudus* „дирљив”, лот. *grauds* „жито”, *grautenys* мн. „прашуме”, *grumiņtas* „велика грудва земље”, *grumtas* „грумен”. Ове упореднице указују на то да је првобитно значење било „оно што је размрвљено”; а то потврђују и ствнем. *griol* „песак” (уп. германизам *гриз*) (в. Skok).

Семантички развитак би, дакле, био следећи – од значења „оштар” (**gher-* „трти”, **ghreu* „оштар”), преко значења „разбити” (**ghreu*, превој

ghrōu- „растрти, разбити”), дошло се од значења „оног што је размрвљено”. Вероватно се првобитно значење односило на разбијање, мрвљење материје, а онда је дошло до преноса са значења радње на последицу или објекат радње, те се лексемама из ове основе почиње означавати одређена врста размрвљене материје – она која се могла накнадно спајати, „лепити” и „увећавати”, али тако да твори неправилан облик – што су значења која препознајемо у *груда=грудва* „мрва, мрвица”, „груда земље”, „грумен”, „груда=њива”, „комадић”, „груда сира”.

Значења лексеме *грд* „изобличен, неприкладан, неугодан, ружан” развила су се, дакле, управо у опозицији према представи лепог – еластична, „лепљива” материја, погодна за стварање прикладног, угодног, лепог облика насупрот представи размрвљене материје, спојене потом у неправилан, непријатан облик (о иконичности лексеме *лепо* в. Вашић 2014).

Потврду за претпоставку да је првобитна иконичност лексеме *грд* била представа неправилне, размрвљене, разбијене, ударцем оштећене материје, дају и употребе лексеме *грдан*, забележене код Вука: *Кад св. Аранђел дође са сунцем онако рањен пред Бога, онда заплаче: „Што ћу, Боже, овако грдан?”* (*Зашто у људи није табан раван*, Vuk 1821); потом у песми *Цар Дуклијан и Крститељ Јован: За Јованом у потеру пође [...] / За десну га ногу уфатио / Што дофати оно и окиде. [...] И Богу се Јован пожалио, / Како га је царе нагрдио* (Vuk 1845); или у песми *Сестра Луке капетана: Па вас може с коњем прегазити / И грднијех, ђецо, оставити; [...]* *Те јој десну осижече руку, Ос'јече јој руку до рамена [...]* *А пињалом очи извадио [...]* *Оста Роса грдна кукајући* (Vuk 1845); *А што хуче, а што грдно туче* (*Бановић Страхинја*, Vuk 1845); *Грднијех сам рана допадноу; Да ја видам моје грдне ране* (*Марко Краљевић познаје очину сабљу*, Vuk 1845); *Удари ме дланом по образу / на руци му бурма позлаћена / Нагрди ми пребијело лице* (*Марко Краљевић и Филип Маџарин*).

У Вуковим народним песмама и причама лексеме *грдан*, *грдно*, *нагрдити* јављају се, дакле, најчешће у значењу „оштећен или наружен деловањем неке врсте разорне акције – одсецањем, ударцем, гребањем”.

На првобитну везу *gъrdъ* < **gher*- „трти”, односно **ghreu* „оштар”, са лексемом *грдан* указује и дијалектизам *грдак*, *гртко* (Јужноморавски округ, Велико Поморавље⁸) који се, пре свега, односи на осећај тактилне непријатности („јежења коже”), изазване додиром са грубом, храпавом, оштром материјом, или непријатности услед неугодног, шкрипавог звука, а потом на непријатан укус, док се не користи за неугодност изазвану ружним мирисом. Овај дијалектизам представља потврду да је *gъrdъ* најпре имало значење „оштећена размрвљена материја, неугодна на додир (оштра, храпава)”.

⁸ Колеги др Станиславу Станковићу са Института за српски језик САНУ дугујем захвалност за информације о распрострањености *грдак*, *гртко*.

Са значења измрвљене материје (земље) дошло се потом до значења материје која се поново спаја нехотичним „лепљењем”, формирајући грубу, неправилну форму – *грумен* или *груду/грудву*. Одатле се могла развити семантичка компонента „велики”, јер *груда*, *грудва* подразумевају „нарастање” спајањем ситних честица материје (земље, снега) или згрушњавањем течне, расуте материје у чврсту (*груда сира*, *грудњача*). Из ове представе увећавања (неправилним) спајањем могло се развити и значење *горд* „охол”, преносом значења из „велик” у „висок”, које је задржало негативну конотацију. Значење *горд* „охол” онда би се свело на представу „непријатне, неугодне величине”. Међутим, значења која псл. **gьrdь* има у другим словенским језицима уносе сумњу у ову претпоставку, осим ако није дошло до губљења семантичке компонента „неугодно”, а значење „величина” развило је позитивне конотације.

Наиме, источнословенско *гордый* није само „охол”, него и „величанствен”. Слична значења „величанствен, прекрасан, добар, раскошан, племенита рода” овај придев има и у западнословенским језицима (чеш., слч. *hrdý*, глуж. *hordy*, длуж. *gjardy*), чеш. *hrdina* је „јунак”. Податке дају ЭССЯ 7: 206–207, SP 8: 283–284, а најскорије се овим прасл. придевом позабавио Лубор Кралик у *Studia etymologica Brunensia* 1/2000, који полази од корена **g^hher-* који је у *горети* и основне семантике „обузет ратничком јарошћу”. Проблем се преноси и на ниво српског језика, јер су у старосрпском именослову посведочена лична имена попут *Грд* (од XII в.), која се обично објашњавају као „заштитна”, тј. полази се од негативне семантике коју овај придев има у савременом језику, али је сасвим могуће да су она првобитно имала позитивну конотацију присутну у северним словенским језицима.

Независно од етимологије лексеме *горд* „охол” и њеног односа са лексемом *грд*, можемо ипак претпоставити да је иконичност *грдног* вероватно најпре садржавала представу „оштећене, размрвљене материје” – вероватно земље, неугодне на додир и неупотребљиве за формирање прикладних облика (уп. супротну иконичност лексеме *лепо*, која садржи представу „лепљиве” материје погодне за обликовање прикладне целине, односно семантичко померање „прилепчивост” > „привлачност”), те се значење пренело потом на неправилне облике које настају спајањем или згрудњавањем/згрушавањем те уситњене материје. Доцнија опозиција појмова *ружно* (данашње основно значење лексеме *грдно*) и *лепо* има, дакле, своју основу у првобитној иконичности лексема *лепо* и *грдно*, које бисмо могли одредити као представе глатке и еластичне глине и грубе, неправилне грудве земље.

Поред лексема *ружно* и *грдно*, постоји и придев *гадан*, који се јавља и у облику *гаждав* (Космет) < **gadъjav*, синоним *гњецав*, *мецав*. Облик *гадље* означава „гадне људе” и „мноштво змија”, а *гадија* значи „змија”. Прасловенски деноминал је *гадити се*. Скок сматра да овде спада и чакавско, кајкавско и слов. *кача*, синоним, еуфемизам и табу, „змија, гујина”. Уп. још и *змија качиња*. Превој од *гад* гласи у словенским језицима **gydъ*, поред *gyzdъ*, „гађење, мучнина”. Облик **gydъ* није очуван у јужнословенском, него у руском *гидкий* „гадан”, украјинском *гид* „гад” и *гидкий* „гадан”, чешком *hyzd*

„огавност”, пољском *gizd* „нечист човек”: У јужнословенском је та лексема изгубила везу са *gad* и значи сасвим супротно – *gizda*⁹ = *gizdost* (XVIII век.) „урес, елеганција, понос”. Одатле придев *гиздав* (XIV век), апстрактум *гиздавост*, те именица *гизделин*, синоним *кицош*, *фићфирић*. То супротно значење развило се, сматра Скок, као у *горд* „поносит” према *грд* „гадан”. Миклошич раставља *гуд-* од јужнословенског *гизда*. Реч *gad* < ие. **g^hōdh* налази се и у балтичким језицима, у превојном степену *e*: лит. *geda* „срамота, стид”, стпрус. *gīdan* „стид”. Тај превојни степен очуван је и у пољском придеву *żądny* „ружан, одвратан”.

С обзиром на наведена значења континуаната ове основе, посебно на значења „гњецав, мецав”, као и значења „змија, гуја”, могли бисмо довести у везу са прекомерно меким, „гњецавом” материјом (одатле *гадија* „змија”, – животиња меканог, љигавог тела). Значење „стид, срамота” развило се по контигвиту „оно што је гадно тога се стидимо”. Лексеме *гизда* са значењем „украш, елеганција, понос”, те *гиздав*, *гизделин* „фићфирић”, такође су могла настати из идеје прекомерности – будући да се оно што је лепо одређује мером и прикладношћу, оно што је супротно лепом одређено је идејом прекомерности – отуда *гиздав* „прекомерно украшен” од семе „прекомерно мек”, али је на формирање семантике лексеме *гиздав* могла утицати и ранија метафора *гадија* – „змија, гуја”, као шарена, „украшена” животиња, уп. *змијо шарена, гујо шарена, шарка, краса* „змија”.

Иконичност лексема за изражавање основних естетских категорија у српском језику – *лепо/красно* – *грдно/ружно* – спада, дакле, првенствено у ред слика у вези са имагинацијом *земаљске материје* (*леп/грдан/гадан*), али је формирана и у вези са опозицијама божанско–људско–животињско. *Красан* је одређен представом небеске лепоте – божанског сјаја, насупрот људски *лепом*, које је одређено сликом лепо обликоване и за обликовање погодне материје земље (која је, у митској свести, материја из које је обликован првобитни човек) (опширније в. Башић 2014), док је *грдно* одређено сликом неправилне, грубе, за обликовање неподесне материје.

Лексема *ружно*, која је преузела семантичке компоненте лексеме *грдно*, одређена је пак опозицијом људско–нељудско, а њена иконичност садржи представу животињског понашања, „режања”, недостојног човека. То показује да су српска наивна језичка слика света и интуитивни концепт *ружног*, заснован на првобитној иконичности лексеме *ружно*, у великој мери сагласни са доцнијим филозофским и естетичким појмовним одређењима *ружног* не само као привације или негације лепог, већ као самосталне естетске (и етичке) категорије чија су кључне компоненте нељудско, изопачено, деформисано, страшно, зло и узнемирујуће.

⁹ *Gizda* < ие. **g^hūdh-dha* не узима се извесно као превој од *gad*, него као превој од руског *гвазда* „нечист, говно“ (в. и *огавно*).

Литература и извори

- Bašić, Ivana. 2014. Koncept lepote u srpskom jeziku. Ikoničnost leksema *lepo* i *krasno*. *Južnoslovenski filolog* LXX. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 174–187.
- Crnjanski, Miloš, *Lirika Itake*, <http://www.ask.rs/>
- Dragičević, Rajna. 1999. O mogućim interpretacijama semantičkog odnosa prideva *grd* i *gord*, *Južnoslovenski filolog* LV, Beograd: Institut za srpski jezik SANU 31–36.
- Eko, Umberto. 2004. *Istorija lepote*. Beograd: Plato.
- Eko, Umberto. 2007. *Istorija ružnoće*. Beograd: Plato.
- Etimologičeskiy slovar slavyanskih yazikov*, 1974–2003. Moskva: Izdatelstvo „Nauka“.
- Králik, Ľubor. 2000. Urslawisch *g"rd" und seine baltischen Parallelen. *Studia etymologica Brunensia* 1. Praha: Semaziologický a etymologický výklad, 305-310.
- Plat. *Symp.*: Platon. 1979. *Ijon, Gozba, Fedar*. Beograd: BIGZ.
- Popa, Vasko, *Kora*. <http://www.ask.rs/>
- Popović Bogdan. *Antologija novije srpske lirike*. <http://www.ask.rs/>
- Rečnik književnih termina*. 1992. Beograd: Nolit.
- Rečnik srpskoga jezika*. 2007. Matica srpska, Novi Sad.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. 1959 – Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (I-IV)*, Zagreb, 1971–1988.
- Stefanović Venclović, Gavril. *Crni bivo u srcu*;
http://www.ask.rs/ASK_sr_projekat.aspx
- Stefanović Karadžić, Vuk. 1845. *Srpske narodne pjesme*.
http://www.rastko.rs/knjizevnost/vuk/vkaradzic-pesme_II.html
- Stefanović Karadžić, Vuk. 1853. *Srpske narodne pripovijetke*.
http://www.rastko.rs/knjizevnost/vuk/vkaradzic-price_2.html
- Stefanović Karadžić, Vuk. 1870. *Srpske narodne pripovijetke*.
http://www.rastko.rs/knjizevnost/vuk/vkaradzic-price_3.html
- Tatarkjevič, Vladislav. 1980. *Istorija šest pojmova*. Beograd: Nolit.
- Uzelac, Milan. 1999. *Estetika*. Novi Sad : Akademija umetnosti.
- ПРИМЉЕНО / Received: 22. 02. 2016.
ПРИХВАЋЕНО / Accepted : 24. 05. 2016.